

*Кириличні видання українських друкарень
як пам'ятки культури:*

до дня пам'яток історії та культури

Укладання та оформлення
Великодна Г. В.

18 квітня щороку відзначається **МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ПАМ'ЯТОК І ВИЗНАЧНИХ МІСЦЬ, або ДЕНЬ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ**, заснований згідно з рішенням Генеральної конференції ЮНЕСКО від липня 1983 р.

В Україні цей день називається **ДЕНЬ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ**. Його встановлено згідно з Указом Президента № 1062/99 від 23 серпня 1999 р. Свято встановлене для підвищення обізнаності громадськості з різноманіттям культурної спадщини, її вразливістю та необхідністю ефективних зусиль заради збереження її для майбутніх поколінь.

Пам'ятка культури – визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання (культурної спадщини) країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, права тощо) й охороняється законом.

Фонд Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова нараховує більше 116 тисяч рідкісних та цінних книжок, що є пам'ятками культури національного та європейського значення. Серед університетських книжкових пам'яток культури особливе місце займають книги, надруковані кирилицею – старослов'янською азбукою, створеною просвітниками IX ст. Кирилом (826–869) та Мефодієм (815–885).

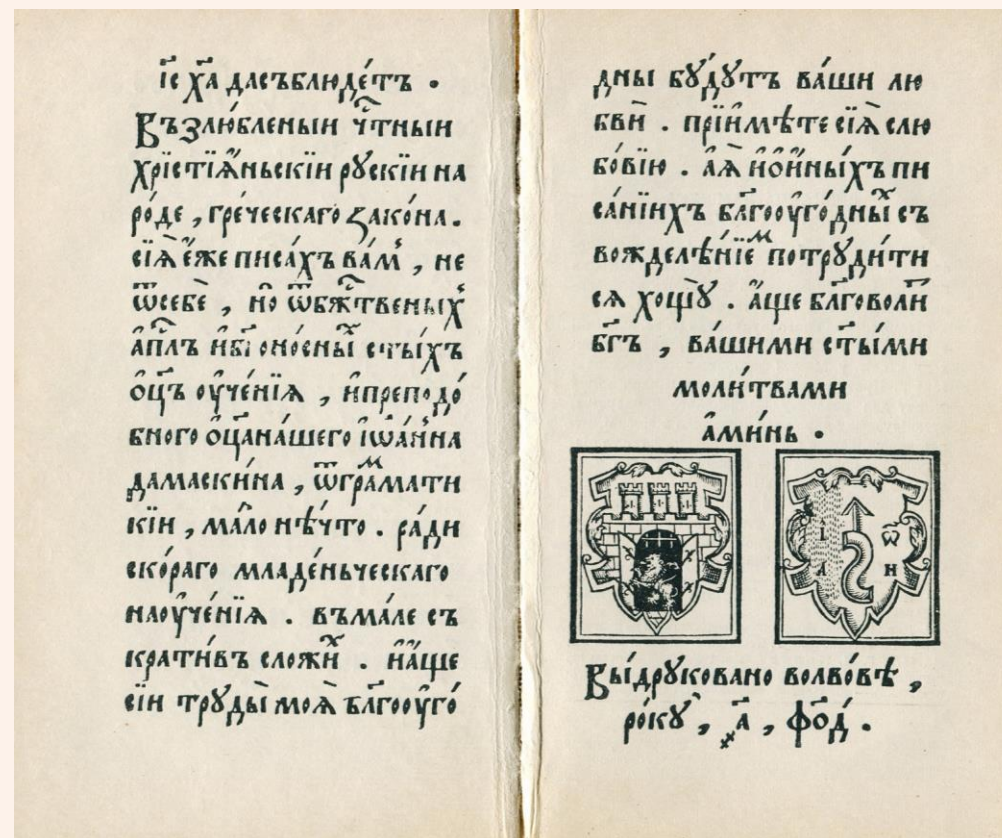
Представлені кириличні видання XVI–XVII ст. Острозької друкарні, друкарень Києво-Печерської лаври та Львівського ставропігійного братства. Серед них – релігійна література та твори різних діячів культури: Петра Могили, Антонія Радивиловського, Феофана Прокоповича, Йоанікія Галятовського, Інокентія Гізеля.

Перші кириличні книжки на території України були видані 1574 року у львівській друкарні Іваном Федоровим (в українських документах часто фігурує як Іван Федорóвич; 1510–1583) – українським друкарем, гравером та ливарником. Це перший східнослов'янський посібник «Буквар» з граматикою та друге видання «Апостола» (перше видання – на території Московії).

Портрет Івана Федорова
роботи І. С. Томашевича
(1904)

«Буквар» І. Федорова (Львів, 1574). Факсиміле

В 1575 р. І. Федорова запросив до себе на службу православний князь Василь-Костянтин Острозький (1526–1608). За ініціативи та на кошти князя І. Федоров започаткував книгодрукування в м. Острог.

Саме в цей час здійснювався грандіозний проект – готувалося до друку перше у слов'янському світі повне видання Біблії церковнослов'янською мовою. Щоб уявити масштаби робіт, треба сказати, що з метою пошуків достовірного тексту В.-К. Острозький спорядив послів до Чехії, Польщі, Московії, Болгарії, Греції, Палестини, вів листування зі Вселенським патріархом, створив при Острозькій академії спеціальну комісію з перекладу Святого письма, залучив 72 перекладачів, грецьких вчених.

Найдавнішими кириличними книгами в колекції університетської бібліотеки є видання саме Острозької друкарні.

Василь-Костянтин Острозький

Библіа, сирѣч книги Ветхаго и Новаго
Завѣта, по языку словенску ... – Острог :
типография к. К. Острожского : печатник
Иван Федоров, 1581.

Прикрасою Наукової бібліотеки є примірник видання *Біблії*, надрукованої І. Федоровим в 1581 р. в Острозькій типографії. Над підготовкою до друку та редагуванням Біблії працювали Г. Смотрицький, Т. Михайлович, І. Федоров, Д. Ралі, Є. Натаніель та інші.

Основою видання Острозької Біблії стали грекомовна «Септуагінта» (Александрійський список), старослов'янські переклади Псалтиря та Нового Завіту, що існували на той час, а також різноманітні старослов'янські, грецькі, латинські, польські, чеські й єврейські релігійні тексти. Крім канонічного біблійного тексту, Острозька Біблія містить передмови від імені В.-К. Острозького, ректора Острозької академії Г. Смотрицького та коротку післямову І. Федорова.

Видання складається з 1256 сторінок, однак завдяки майстерності набору та застосуванню кількох видів шрифту, основний з яких стилізований під канцелярське письмо, робило книгу доступнішою для читання та сприймання.

Вихід у світ Острозької Біблії став важливою подією не тільки для православної церкви, а й для всіх народів, літургійною мовою яких була старослов'янська. Наклад Острозької Біблії був приблизно 1,5–2 тисячі, на сьогодні зберіглося близько 250 примірників.

Біблія І. Федорова є досконалим зразком друкарського мистецтва України кінця XVI ст. А сукупність художніх прийомів оформлення тексту, розроблена І. Федоровим, вплинула на подальше східнослов'янське друкарство.

**Біблія, сирѣч книги Ветхаго и Новаго
Завѣта, по ѡзыку словенску ... – Острог :
типография к. К. Острожского :
печатник Иван Федоров, 1581.**

Василій Великий

На початку 1580-х рр. І. Федоров повернувся до Львова. Свою друкарню відновити він не зумів – вона перейшла у власність Львівського Свято-Успенського ставропігійного братства.

Друкарня ж в Острозі продовжила діяти і видала ще 28 назв книг, у тому числі пам'ятки полемічної літератури, богословські твори, букварі.

У післяфедорівський період діяльності Острозької типографії була видана праця одного з найавторитетніших отців церкви Василя Великого (329–379), святого, архієпископа Кесарії Каппадокійської в Малій Азії – *«Книга прево святих отця нашого Василя Великого, архієпископа Кесарії Каппадокійського [о постничестві]»* (1594 р.).

«Книга о постничестве»
оздоблена гравюрами – герб князя
В.-К. Острозького та зображення
Василія Великого в архітектурній
рамці.

Герб В.-К. Острозького в «Книзі о постничестве»

Книга иже въ святыхъ ѿ[т]ца нашего Василіа
Великаго, архієп[иско]па Кесаріа Каппадокійскіа . –
Острог : типографія к. К. Острожского, 1594.

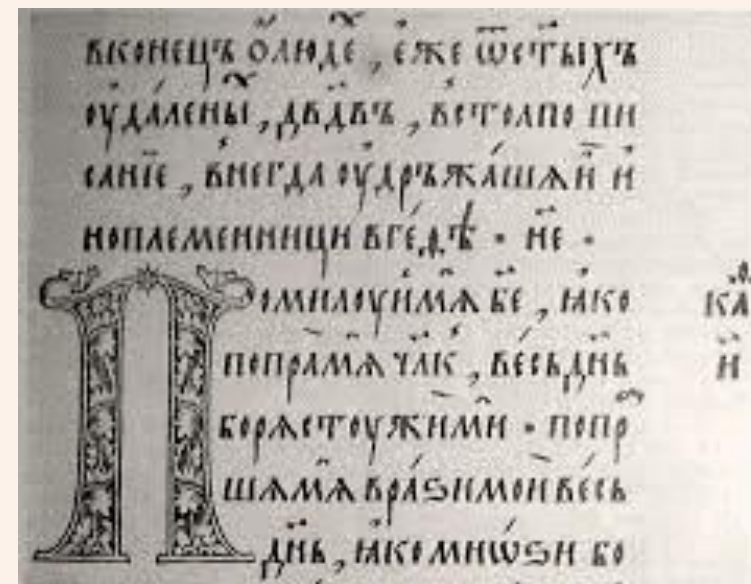
«Книга о постничестві» має специфічні заставки, ініціали та шрифти. Деякі дослідники (Я. Ісаєвич, А. С. Зборнова) вважають, що саме ці особливості дають підставу припустити, що один і той же майстер відливав шрифти для віленських видань Мстиславця і для «Книги...», і заставки з ініціалами – із віленських дощок. Отже, схожість прийомів друку вказують на те, що в кінці XVI – на початку XVII ст. в Острозі працював сам Петро Мстиславець або його учень.

Сьогодні налічується близько 117 уцілілих примірників «Книги о постничестві».

Близько 1612 р. Острозька друкарня припинила свою діяльність. З 1617 р. її матеріали, зокрема шрифти, починають зустрічатися в новозаснованій друкарні Києво-Печерської лаври.

Ініціал з видання «Книга о постничестві»

Ініціал з дощок П. Мстиславця

Протягом 1574–1648 рр. в Україні працювало 25 друкарень. Із них 17 належали українцям, котрі видавали книжки переважно церковнослов'янською й староукраїнською мовами, 7 друкарень вели книговидання латинською та польською мовами. На відміну від Московії, де в цей час існувала лише одна велика державна друкарня в Москві, книгодрукування в Україні розвивалось децентралізовано: друкарні діяли в 17 місцевостях, з них 7 – у селах, решта – у містах і містечках. Характерною рисою української книжки була насиченість дереворитними (особлива техніка виготовлення гравюри-штампа на дощі з дерева) орнаментами, сюжетними ілюстраціями, зображеннями гербів осіб, яким присвячувалися книги.

На початку XVII ст. друкарська справа на території України набула бурхливого розвитку. З'явилися стаціонарні, пересувні, братські, церковні та приватні друкарні, кожна з яких зробила свій внесок у поширення книжкової справи.

**Львівське Свято-Успенське
ставропігійне братство**

Серед братських друкарень на особливу увагу заслуговує Львівська братська друкарня, що почала діяти з 1591 р. на базі обладнання друкарні І. Федорова. Після скасування братства в 1788 р. вона перейшла до Ставропігійського інституту, а її безпосереднім продовжувачем стала навчальна майстерня поліграфічної школи на Руській вулиці.

Додаткові кириличні й грецькі шрифти для друкарні Львівського Свято-Успенського ставропігійного братства на замовлення виготовив краківський «словолитник» К. Форстер. Організацією друкарні займалися, зокрема, чернець Мина і Федір Касіянович. До праці в ній залучалися освітні діячі С.Зизаній та А. Еласонський. У різний час підприємством керували П. Беринда, А. Скульський, М.Сльозка, Д. Кульчицький, С. Ставницький та В.Ставницький, Д. Пинявський, І. Грозевський, Я.Паславський.

Львівська братська друкарня мала привілеї на виняткове право друкувати книжки. В XVII ст. вона видавала книги накладом 600–2000 примірників, а на початку XVIII ст. – по 6–7 тисяч примірників. У зв'язку зі збільшенням освічених людей зростав попит на друковану продукцію.

Серед видань Львівської братської друкарні були граматики, перші збірки віршів і драматичних творів та богословські книги. З часом основне місце в продукції Львівської братської друкарні зайняли старанно відредаговані літургійні книги, до яких нерідко додавались передмови, вірші на герб, післямови. Львівські видання мали гарне графічне оформлення.

У фонді Наукової бібліотеки Одеського університету зберігається третє видання «*Анфологіону*» 1643 р. з друкарні Львівського братства.

Третє видання «Анфологіону» датується 12 квітня 1643 р. Друкував його Андрій Скольський з помічником Степаном Комаренським. Ксилографічна рамка титульного аркуша виконана майстром Іллею: «Иліа рок. б-жи 1638 м-ца окто. во 31 д-н».

Тираж книги повинен був скласти 1370 примірників, але фактично надрукували 1358, з яких 6 були з дефектами. Книга продавалася досить швидко, через два роки більше половини накладу (723 книги) було розпродано (залишилося 572 книги «в секстернах», 160 (без палітурки) і 63 переплетених). Це була найоб'ємніша та найдорожча книга, при цьому вона мала постійний попит.

Анфологіон сиречь: Цвѣтословъ, или Трѣфолог: творения различных с[вя]тых Сѡ[е]ць. - Львів : Друкарня Львівського братства, 1643.

Друкарська справа отримала розвиток. Вже в першій половині XVII ст. в усій Україні нараховувалося близько 20 друкарень. Провідним центром книгодрукування стала друкарня Свято-Успенської Києво-Печерської лаври, заснованої у 1615 р. архімандритом Єлисеєм Плетенецьким (бл.1554–1624). Друкарня випускала церковно-службову, богословську, навчальну, світсько-полемічну літературу та віршовані твори. Лаврські видання відзначались високим рівнем поліграфічної техніки. Під керівництвом висококваліфікованих друкарів та редакторів П. Беринди і Т. Земки ця друкарня стала найважливішим видавничим осередком на українських землях.

Єлисей Плетенецький

Петро Могила

Особливого розвитку друкарство набуло за архімандрита та митрополита Київського і Галицького Петра Могили (1596–1647), який очолював у Лаврі й видавничу справу. Одним із перших розпочав друкування книжною мовою того часу, що піднесло авторитет слов'янських видань, запровадив у Лаврській друкарні латинський і польський шрифти, вважаючи за необхідне надати їй діяльності міжнародного масштабу.

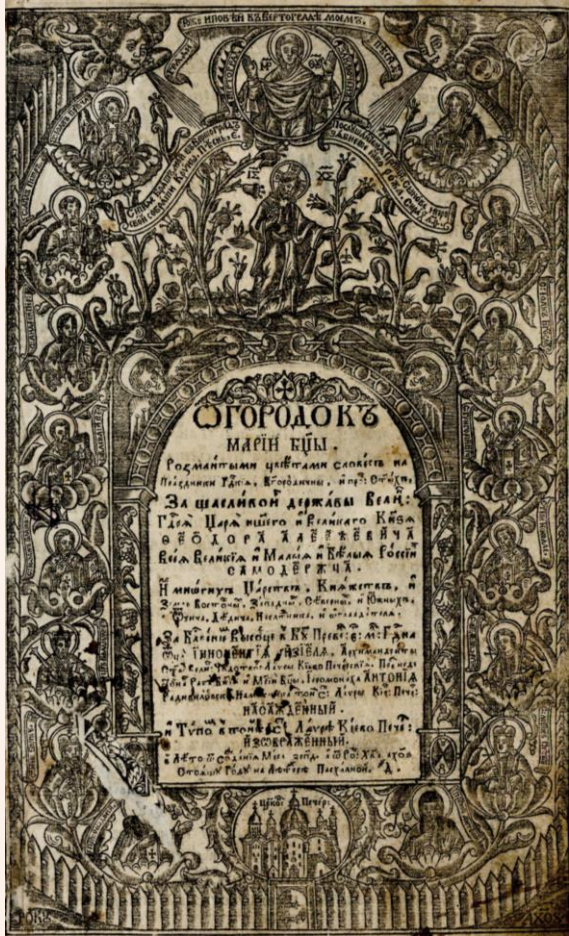
За п'ять років очільництва Петра Могили у Лаврі було надруковано п'ятнадцять різних книг.

У Науковій бібліотеці Одеського університету представлено примірник другого видання «Літургіаріону, або Службнику» (1639) з доповненнями Петра Могили. Це було своєрідним зразком для священників для здійснення священної літургії. «Літургіаріон» вийшов накладом близько 1.200 примірників.

Видання сприяло уніфікації богослужінь української Церкви і було одним із важливих кроків Петра Могили у поліпшенні богослужбової практики духовенства.

Літургіаріон, си єсть Службникъ ... Петра Могили. -
Київ : друк Лаври, 1639.

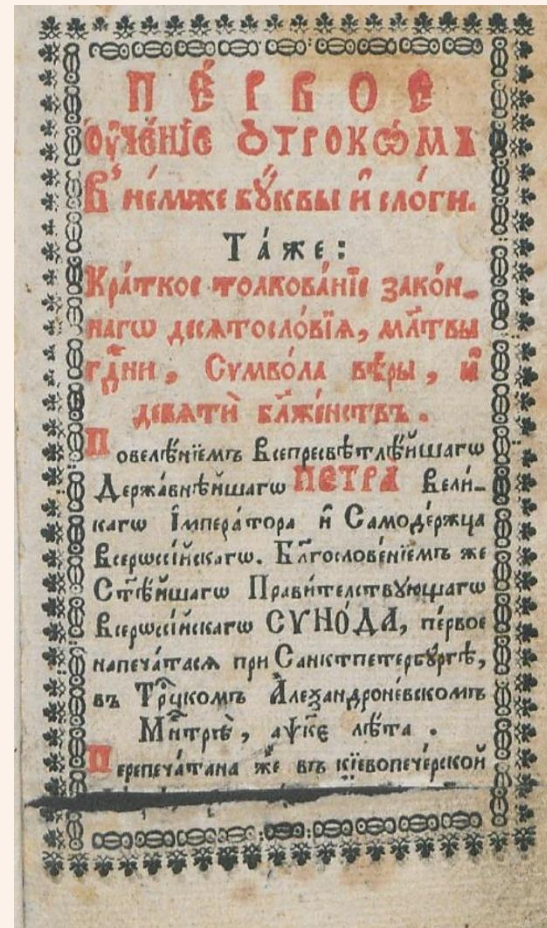
У 1676 р. в Лаврській друкарні вийшла збірка проповідей «*Огородок Марії Богородиці*» Антонія Радивиловського (? – 1688). Твір було впорядковано в 1671 р. як двотомний збірник проповідей. Однак автор розбив його на дві книги «Огородок» і «Венец Христов».

Перша книга «*Огородок Марії Богородиці*» складається з посвяти І. Гізелю, віршів на честь Богородиці та Ісуса Христа, передмови, а також з 199 проповідей, упорядкованих за календарним принципом і присвячених, насамперед, Марії-Богородиці та церковним святкам протягом цілого року і канонізованим святам грецької й руської православної церкви.

С[О]городокъ Маріи Б[огороди]цы ... - Київ :
тип. Печерської лаври, 1676.
Титульний аркуш та сторінка видання

Український церковний, громадський і державний діяч, просвітник, ректор Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович (1681–1736) створив *«Перше учіння отрокам»* (1720). Буквар став справді масовим підручником в початковій архієрейській школі. Він перевидавався 12 разів величезними тиражами у слов'янських країнах до кінця XVIII ст. Згодом книгу переклали на європейські мови, і знавці стверджували, що це був один із кращих букварів, які коли-небудь виходили. У посібнику вміщено цінні педагогічні поради батькам і педагогам, наголошено на ролі виховання у долі людини.

У Науковій бібліотеці зберігається *«Перше учіння отрокам»*, надруковане у Києво-Печерській лаврі у 1753 р. Видання друковане двома фарбами, прикрашене рамкою на титульному аркуші та гравюрою на звороті, заставками, ініціалами та кінцівками. Це передрук з петербурзького видання 1725 р.

**Первое учение отрокомъ ... – Київ :
друкарня Києво-Печерської лаври, 1753.
Титульний аркуш та зворот**

**Ключъ разхмѣнія, св[ещ]енникомъ
законнымъ и свѣцкимъ належачый. – Київ :
друкарня лаври, 1659.
Конволют**

Протягом 1656–1683 рр. Києво-Печерською лаврою та її друкарнею керував архімандрит Інокентій Гізель (1600–1683) – український православний діяч, філософ, історик, професор і ректор Києво-Могилянського колегіуму.

За його очільництва було видано багато книг, серед яких твори українського письменника, церковного та громадсько-політичного діяча Йоаникія Галятовського (1620–1688) *«Ключ розуміння»* (1659) і додаток під назвою *«Казання, додані до книги Ключ розуміння названої»* (1660). Ці твори разом складають перший український підручник гомілетики та містяться рекомендації щодо написання промов. За задумом автора, книга повинна стати ключем, що відмикає двері до складання проповідей. Тривалий час книга використовувалась як посібник з риторики. В університетській бібліотеці зберігається конволют, у якому сплетені ці твори Й. Галятовського.

У друкарні Лаври видавалися не тільки молитовники та церковні книги, а й підручники для учнів Києво-Могилянської колегії, як, наприклад, «*Синопис*» за редакцією І. Гізеля. Автор праці достеменно невідомий. Книга містить компілятивний огляд української та східноєвропейської історії.

Інокентій Гізель

Протягом XVIII ст. книга витримала 25 перевидань. У фондах університетської бібліотеки зберігається примірник другого видання «*Синопису*» 1678 р., що доповнене описом осади Чигирини 1677 р.

Друкарня Києво-Печерської лаври плідно працювала три сторіччя. Після закриття її приміщення й обладнання до 1941 р. використовувалося друкарнею Академії наук України; нині в її будинку – Музей книги і друкарства України.

Συνοψισъ, или Краткое собраніе ꙗра[з]ныхъ лѣтописцевъ, ꙗ началѣ славяно-рѣсїйскаго народа. – Київ : тип. Києво-Печерської лаври, 1677.

Розвиток друкарства на території України став складовою частиною піднесення національної культури протягом XVI–XVII ст. Вплив на характер українського друкарства мали культурні течії, що розвивалися не лише в межах України, а й у міжнародному контексті.

У фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету представлені книги кириличного шрифту – пам'ятки, в яких відображено історію слов'янських народів, їх культур. Вони є унікальними зразками поліграфічного мистецтва, художнього оздоблення. В оформленні кириличні книги відзначалися пишністю та вишуканістю форм з використанням рослинних орнаментів. На зворотному боці вхідного аркуша (титула) здебільшого вміщувалися сюжетні гравюри, інколи герб, пов'язаний не із змістом книги, а з тією особою, на чиї кошти вона видана, або з місцем видання, а також тексти на честь меценатів та благодійників, авторів книг, друкарів, видавців. Книги прикрашали заставками, що стояли перед початком тексту, ініціалами, рамками, зображенням свят і святих, побутовими сценами, виконаними з витонченим смаком і на високому поліграфічному рівні.

